

ДО ПРОБЛЕМИ ОБ'ЄКТИВНОСТІ ДАНИХ, ОТРИМАНИХ У ПРОЦЕСІ ЯКІСНИЦЬКОГО¹ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглянуто особливості якісницького методологічного підходу до об'єктивності даних, поняття валідності та надійності в контексті якісницької парадигми. Також: наведено і проаналізовано основні підходи, що дають змогу підвищити об'єктивність даних, отриманих шляхом досліджень, які базуються на інтерпретативній парадигмі. Окремо розглянуто метод триангуляції - його сильні та слабкі місця.

«Не існує правил оцінювання, тільки потреба в тому, щоб дослідник проводив дослідження прозоро, детально показуючи що було зроблено і чому.» [1, 56]

Вступ

В англосаксонському дискурсі існує традиція розділяти Art (мистецтво) та Science (науку). Основа традиції полягає в тому, що є проблеми доступні науковому пізнанню, а є такі, котрі закриті для науки і таким чином потрапляють до сфери мистецтва. Часто у соціологів виникає спокуса віднести кількісницькі методи до науки, а якісницькі - до так званого мистецтва. Ця спокуса виникає, оскільки сам дослідник очевидно, є людиною і він, досліджуючи людину, людей, за допомогою якісницьких методів, як «гуманітарний об'єкт», сам має інтроспекцію, та здатний змінюватись через знання та самопізнання, а також безпосередньо через це впливати на того, кого досліджує. В універсалістській моделі науки, як відомо, існує вимога «уніфікованості та незмінності предмету дослідження» [2]. Методи, характерні для якісницької методології, на перший погляд видаються неадекватними з точки зору універсалістської моделі наукового пізнання. Саме тому прихильники якісницького методологічного підходу вимушені шукати додаткових аргументів для підтвердження науковості отриманих результатів, і, в свою чергу, доводити, що виокремлені ними методи забезпечення об'єктивності даних, отриманих шляхом використання якісницьких методів, є адекватними.

Серед найвідоміших таких методів - метод подвійної рефлексії Теодора Шаніна, що перегукується з поглядами М. Вебера і Г. Ріккєрта, на суспільство, як на об'єкт, при вивченні якого

варто застосовувати подвійний методологічний підхід, що враховує і специфічні, й об'єктивні характеристики досліджуваного.

Метою нашої статті є проаналізувати поняття об'єктивності даних у контексті якісницької дослідницької методології, виходячи зі специфіки застосовуваних методів. Завданням є вивчити складові об'єктивності, а також виокремити, проаналізувати та узагальнити методи об'єктивізації даних, отриманих шляхом дослідження, проведеного в рамках якісницького методологічного підходу.

Перш ніж перейти до аналізу методів об'єктивізації даних у контексті якісницької дослідницької парадигми, варто коротко розглянути основні відмінності між парадигмами. Обидві парадигми - інтерпретативна (якісницька) та нормативна (кількісницька) - мають складну історію розвитку, аргументовану методологічну базу, прихильників і критиків. При цьому не слід ототожнювати конкретні кількісні/якісні методи із загальною кількісницькою/якісницькою методологією. Нині вживання як кількісних, так і якісних методів не залежить від методологічного підходу, що його дотримуються дослідники, - ці методи є адекватними для обох напрямів. Основною відмінністю між названими парадигмами є мета: для інтерпретативної це розуміння, а для нормативної - пояснення. Саме через цю відмінність виникають і подальші розходження. Зокрема, гнучкість на противагу формалізованості. Оскільки в дослідженнях, що базуються на інтер-

¹ Для того щоб уникнути плутанини, ми будемо використовувати термін «якісницькі методи» замість «якісні», оскільки при згадці про якісні методи на думку спадає питання якості/не якості застосовуваних методик. Термін «якісницькі» дає змогу уникнути цих асоціацій. Відповідно «кількісні методи» ми називатимемо «кількісницькими».

претативній парадигмі, пріоритетним є застосування якісницьких методів, то використовуються підходи визначення рівня об'єктивності, відмінні від тих, що застосовуються в рамках нормативної парадигми. А значить, застосовують і відмінні від жорстких процедур її забезпечення об'єктивності. Відомо, що однією з основ якісницького підходу є гнучкість, на противагу основі позитивізму - жорсткій структурованості. Якщо говорити про загальне ставлення до характеру інформації, отриманої за допомогою якісницьких методів, то його коротко можна виразити цитатою з праці Рубіна: «Якісницьке дослідження не шукає законів, що правдиві завжди та за будь-яких умов, як наприклад закони фізики. Його метою радше є зрозуміти специфічні умови, чому та як щось може статися в складному світі. Знання в якісницькому інтерв'юванні - ситуативне та умовне (залежить від обставин)» [3, 38]. Гнучкість проявляється у пристосуванні до конкретних умов дослідження, що означає досягнення об'єктивності через врахування особливостей конкретної ситуації, яка склалася.

Дослідники, які дотримуються інтерпретативної парадигми, змушені розробляти свої шляхи забезпечення високого рівня довіри до даних, отриманих за допомогою якісницького дослідження. По-перше, роблячи наголос на пріоритеті гнучкості у постановці питань, вони найбільше цінують можливість «продовжувати питати», а не бути зв'язаними обмеженою кількістю відповідей респондента. По-друге, розвиваючи власні критерії, котрі мають багато спільного із правилами історичного дослідження. Арксі та Найт наводять три поняття, що дають змогу підвищити довіру до даних, отриманих шляхом використання якісницьких методів.

- *Послідовність*, подібна до «надійності». Досліднику необхідно показати, яким чином було проведено дослідження, як приймалися рішення - для того, щоб читач міг простежити, вивчити хід думок і дій дослідника, а також їх правдоподібність. Також у роботі має бути наведено докази того, що неunikні протиріччя між різними даними було враховано і яким чином їх вдалося узгодити.

- *Оцінювання правди* - включає в себе, зокрема, необхідність наведення доказів на підтвердження того, що те, що дослідник охопив, можна вважати справедливим відображенням стану речей, як їх бачать інформанти. Сюди ж входять методична триангуляція, триангуляція за допомо-

гою дослідження відмінних поглядів у рамках теми, а також валідація інтерв'юованого - перевірка того, чи те, що сказав респондент, є тим, що він має на увазі.

- *Нейтральність* - це потреба в тому, щоб дослідник розумів свою власну роль у дослідженні. Паттон [4] зазначив, що в якісницькому дослідженні інструментом є дослідник². Зрозуміло, що сам дослідник не може бути об'єктивним тією мірою, як того вимагає нормативний підхід. Дослідник впливає на дослідження - інший дослідник справляв би дещо інакший вплив. І метою тут є не стандартизувати дослідників, а змусити їх замислитись над тим, яким чином їхнє походження (клас, стать, раса, інші особливості), особистість (яка є дуже важливою для встановлення рапорту та довіри), установки (припущення та упередження) та дії могли вплинути на кінцевий результат. Метою є призупинити «дику суб'єктивність, притаманну більш феноменологічним парадигмам, котра стане загрозою для нових дослідницьких парадигм» [5, 68].

Існують і такі послідовники якісницької методології, котрі в своєму баченні об'єктивізації отриманої інформації наближаються до позитивістського підходу. Так, вони є прихильниками табулізації, складання таблиць за результатами дослідження, і так званого рахування, адаптованого до потреб якісницького дослідження.

Прибічники якісницької методології спираються також на так звану висхідну теорію (grounded theory - в перекладі Семенової), яка полягає в інтеракційній побудові міні-теорій під час збирання та аналізу даних, використовуючи факти з життя респондентів, випадки тощо. Тому однією з особливостей якісницького підходу є перевірка адекватності теорії щодо конкретних даних: «У якісницьких методах акцент робиться на створення міні-теорії, а не на верифікації, перевірки більш загальних теорій. Тут теорії та ідеї перевіряються тільки в одному аспекті - наскільки вони адекватні щодо конкретних даних» [6, 43].

Тепер, після окреслення деяких загальних особливостей якісницького підходу до отриманої інформації, розглянемо два параметри, які насамперед впливають на об'єктивність - валідність і надійність даних.

Валідність і надійність

Оскільки соціологія досліджує такий мінливий і надзвичайно складний об'єкт, як суспіль-

² В оригіналі написано «інструментом є дослідження», однак, судячи з подальшого тексту, автор мав на увазі саме дослідника.

ство, то існування «правильних» або «неправильних» визначень, а тим більше одного сталого визначення для кожного феномена видається неможливим. Однак ми спробуємо узагальнити поширені погляди, а також навести найбільш відповідні, на нашу думку, в рамках нашої роботи визначення термінів «валідність» і «надійність».

Валідність. Термін валідність (validity) перекладається з англійської мови як «дійсність» або ж «законність». Очевидно, в соціологічній термінології він пов'язаний із відповідністю прийнятим стандартам. У разі коли йдеться про валідність соціологічних даних, як правило, йдеться про адекватність, або ж відповідність. Тобто «валідність - це аргументованість та *адекватність* дослідницьких інструментів (операціоналізованих понять, вимірювальних операцій та експериментів)» [7, 38]. Або таке визначення: «валідність [методу] - це показник якості методу, його здатності давати результати, що *адекватно* відображають досліджуване явище, тобто саме ті результати, для отримання яких цей метод призначено [8, 151]. І тут-таки: «валідність [результатів] - міра *відповідності* результатів реальності, що вивчається, точніше уявленням про реальність». Наведені вище визначення розкривають загальносоціологічний підхід до поняття валідність. А наступні відповідають поглядам послідовників саме якісницької дослідницької парадигми: «Валідність - міра, якою вимірювання, показник або метод збору даних є настільки правильним чи істинним, наскільки це можна оцінити» [9, 72]. «Говорячи валідність, я маю на увазі правду: як ступінь того, наскільки почуте точно відображає соціальний феномен, якого воно стосується» [10, 57]. З точки зору якісницького підходу, незважаючи на його методологічну специфіку, валідність виглядає подібним чином. Однак, використовуючи наведені визначення, необхідно пам'ятати про таку характерну рису якісницької парадигми, як гнучкість і кондиціональність - тобто особливу залежність дослідника та самого дослідження від умов його проведення.

Надійність. Надійність, або ж reliability, у якісницькому методологічному підході відображає те, наскільки коректним є інструментарій дослідження, наскільки вивіреною та стрункою є загальна стратегія до початку власне польового етапу. Якщо, говорячи про валідність, мають на увазі адекватність, то надійність, або як її ще перекладають, «достовірність» ототожнюють з незалежністю даних від зовнішніх обставин. «Надійність - показник якості методу та даних, отриманих за допомогою цього методу, міра

незалежності від випадкових обставин та не релевантних факторів» [87, 602]. Тобто для загальносоціологічного підходу суттєвим є те, що результати мають бути незалежними від випадкових впливів, а це, в свою чергу, означає, що інструменти мають бути позбавлені викривлень і забезпечувати такі самі результати за таких самих умов. «Надійність - міра ідентичності чи відповідності результатів дослідження, отриманих під час повторного застосування тієї ж методики та техніки в аналогічних умовах» [7, 192]. Проте у якісницькому дослідженні абсолютно неможливим видається повторення аналогічних умов, адже в основі якісницької методології лежить припущення про неможливість повтору почутого навіть від тієї самої людини, бо зміна світогляду відбувається навіть під час інтерв'ю. А отже, респондент, якого опитали, вже відрізняється від себе до моменту початку інтерв'ю.

Окрім того, беручи до уваги гнучкість, як основну відмінність стратегії якісницького дослідження від кількісницького, ми не можемо говорити про надійність як щось таке, що можна забезпечити до початку дослідження. Адже цей підхід вимагає саме протилежного - можливості зміни в разі потреби стратегії, інструментарію тощо впродовж будь-якого періоду дослідження. Хамерслі визначає надійність так: «Надійність - це міра (ступінь) послідовності, з якою приклади приписано (віднесено) до однієї категорії різними спостерігачами або одним спостерігачем у різних випадках» [10, 67].

Триангуляція: /7го і *contra*

Окремо слід поговорити про триангуляцію - як метод забезпечення об'єктивності даних в якісницькому методологічному підході до соціологічних досліджень. Насамперед варто зазначити, що серед самих послідовників якісницької парадигми існують як палкі прихильники цього методу валідації, так і ті, хто сумнівається в доцільності його використання. Основна відмінність у поглядах прихильників якісницької методології щодо триангуляції, як способу підтвердження об'єктивності, полягає у розбіжностях щодо сприйняття соціального світу. Ті, хто погоджуються з твердженнями постмодернізму про існування незчисленної кількості соціальних світів, якщо й вважають, що отримані гнучкими методами дані піддаються валідації, то застерігають, що робити це можна тими ж таки гнучкими методами. Ті ж, хто вважають, що соціальна реальність одна, покладаються на більш жорсткі методи валідації - наближені до позитивістських.

Що ж таке триангуляція? Цей термін прийшов у соціологію з військової справи та навігаційної теорії. Так називають техніку, в якій два відомих орієнтири використовують для визначення третього [1,21]. Основна ідея триангуляції полягає в тому, що дані отримуються з різних джерел, використовуючи різноманітні методи, залучаючи різних дослідників та теорії. Вважається, що триангуляція має два призначення: підтвердити [11] та забезпечити повноту [12]. За Дензином існують такі види триангуляції:

- Методична триангуляція - планування дослідження таким чином, щоб у ньому використовувалось декілька методів збору й інтерпретації даних. Він також пропонує розрізнити триангуляцію внутрішню та триангуляцію між методами. В такому випадку слабкості одного методу перекриваються перевагами іншого.

- Триангуляція даних означає збирання інформації з різних джерел для вивчення одного явища. Джерела даних можна варіювати за допомогою особи, часу чи простору. Так, наприклад, дані можна збирати з різних порівняльних груп, у різний час або в різних місцях. Також можна застосовувати комбінації цих змінних.

- Триангуляція дослідників - у випадку, якщо в дослідженні задіяно різних дослідників, інтерв'юєрів чи спостерігачів, які поділяють інтерес до дослідження.

- Теоретична триангуляція означає підхід до дослідження з різноманітними перспективами та гіпотезами. Дослідник може скласти список усіх можливих теоретичних точок зору, враховуючи загальний список питань, і, виходячи з цього, висловити ряд пропозицій [11, 23].

Однак, як уже йшлося вище, деякі автори не погоджуються з ефективністю триангуляції. Наприклад, Девід Сільверман [13], як прихильник наближеної до позитивізму валідації. Він вважає, що дослідники, які дотримуються якісницьких методів, вимушені протистояти спокусі. Вона полягає в тому, що, маючи доступ до окремих випадків, у дослідника виникає бажання використати лише ті, що найкраще підходять для підтвердження гіпотези, і проігнорувати решту. Це спрощення, або «анекдоталізм», як його називає Сільверман, на його думку, неможливо подолати за допомогою таких відомих методів як триангуляція та валідація респондентом.

Висновки

У результаті аналізу поняття об'єктивності даних у контексті якісницької дослідницької парадигми було виділено дві його основні складові:

валідність і надійність, що також є важливими складовими при оцінці об'єктивності даних і в контексті універсалістської парадигми. Однак, оскільки кількісницька та якісницька дослідницькі парадигми відрізняються гнучкістю та глибинністю, то й методи об'єктивності даних, отриманих у контексті якісницької дослідницької парадигми, мають відповідати цим особливостям.

Зокрема, застосування висхідної теорії допомагає обмежити поле аргументації щодо об'єктивності отриманих даних, тобто сфокусувати його. Адже, відповідно до висхідної теорії, відбувається перевірка адекватності теорії щодо конкретних даних, а не соціальних явищ взагалі. Такими чином проявляється специфіка валідності даних у контексті якісницької дослідницької парадигми - відповідність отриманих даних не лише методам, які було застосовано для їх збирання, а й конкретним умовам, в яких відбувалось дослідження.

Викладення послідовності дослідження з усіма припущеннями та відхиленнями, що виникали протягом дослідження, дає змогу використати гнучкість методологічного підходу на свою користь і надати можливість читачеві або критику самостійно оцінити об'єктивність кожного кроку дослідника. В цьому разі-саме послідовністю та прозорістю дослідницького процесу забезпечується надійність отриманих даних.

Об'єктивізація даних забезпечується також характерним ставленням послідовників якісницької дослідницької парадигми до нейтральності дослідницького інструмента, тобто самого дослідника. Вони визнають неможливість повної об'єктивізації дослідника і вважають це недоречним. Однак нейтральність, на їх думку, є необхідною. І полягає вона, крім стандартного прагнення до позаприсутності (поєднання відстороненості від джерела інформації та співпереживання), ще й у тому, що дослідник мусить сам виокремити ті фактори, котрі з його боку справляли вплив на джерело інформації. До того ж такий підхід надає додаткові елементи для роздумів та побудови гіпотез.

Важливим, хоча й неоднозначним методом підвищення об'єктивності даних у контексті якісницької дослідницької парадигми є триангуляція в її найрізноманітніших проявах. Саме триангуляція дає можливість вийти за межі однієї теоретичної перспективи чи дослідницького погляду, за рамки одного методу і навіть методологічного підходу. Незважаючи на корисність, цей метод має свої недоліки і труднощі у використанні.

1. *Arksey H., Knight P.* Interviewing for Social Scientists. London: Sage Publications, 1999.
2. *Шанин Т.* Методология двойной рефлексивности в исследованиях современной российской деревни // Качественные методы в полевых социологических исследованиях. - М.: Логос 1999.
3. *Rubin H. J. and Rubin I. S.* Qualitative Interviewing: the Art of Hearing Data. London, Sage Publications, 1995.
4. *Patton M. Q.* Qualitative Evaluation and Research Methods, 2nd ed. Newbury Park, CA: Sage (1st edn, 1980), 1990.
5. *Lather P.* Issues of Validity in Openly Ideological Research, Interchange.- 1986.- 17(4).- P. 63-84.
6. *Семенова В.* Качественные методы в социологии *ИЯдов В. А.* Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности. - 6-е изд. - М.: ИКЦ «Академкнига»; «Добросвет», 2003.
7. Социологический Энциклопедический Словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках. Редактор-координатор - академик РАН Г. В. Осипов. - М.: Издательская группа ИНФРА-М - НОРМА, 1998.
8. Социология: Энциклопедия / Сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин и др. - Мн.: Книжный Дом, 2003.
9. Большой толковый социологический словарь (Collins). Том 1 / Пер. с англ.- М.: Вече, АСТ, 1999.
10. *Hammersley M.* What's Wrong with Ethnography? Methodological Explorations. London: Routledge, 1992.
11. *Denzin N. K.* The Research Act in Sociology: Theoretical Introduction to Sociological Methods. London: Butterworths, 1970.
12. *Jick T. D.* Mixing Qualitative and Quantitative Methods: Triangulation in Action *II* J. Van Maanen (éd.). Qualitative Methodology. London: Sage Publications, 1983.
13. *Silverman D.* Doing Qualitative Research. A Practical Handbook. London: Sage Publications, 2004.

T. Sanina

TO THE PROBLEM OF DATA OBJECTIVITY IN QUALITATIVE RESEARCH

In the article peculiarities of qualitative methodology approach as to data objectivity, concepts of validity and reliability in the context of qualitative paradigm were reviewed. Also there were presented and analyzed main approaches designed to raise the objectivity of data received during the research based on interpretative methodology paradigm. In addition triangulation method with its merits and demerits were discussed.